

(əvvəli ötən sayımızda)

Lullubilər

Lullubi ölkəsi Urmiyyə gölünün güneyində Aratta ərazisində yerləşirdi. Lullubi Arattadan sonra Azərbaycanın güneyində yaranmış ikinci qədim dövlətdir.

Alman assuroloqu və arxeoloqu Ernst Herzfeld su, turukku və lullubu tayfalarının ümumilikdə Aratta əhalisi hesab edərək onların altay-türk etnik birliyinə aid edir. Onun fikrinə görə eyni ərazidə məskunlaşmış turukku, su və lullubi tayfalarının dilləri Aratta əhalisinin dilləri ilə eyni olub altay-türk etnolingvistik mənşəyə malikdirlər. (Ernst Herzfeld. 1986, Səh. 90-93)

Lullubi ölkəsinin adı ilk dəfə Akkad kralı Sarqonun Quti dövlətinə qarşı hərbi yürüşündə adı çəkilir. Sarqonun nəvəsi Naramsin hakimiyyəti dövründə Lullubi kralı Satuni (e.q. 2230-200) Akkad dövlətinə qarşı hərbi birləşmələrdə iştirak etirdi. Qaradağ ərazisində Naramsinə qarşı döyüşdə Satuni məğlubiyyətə uğramışdır. Naramsin öz qələbəsini "Qələbə daşı" kitabəsində əbdləşdirmişdir.

Lullubi dövləti kralları İmmaşqunun (e.q. 200-2170) dövründə güclü dönəmini yaşamışdır. Lullubinin ən məşhur və qüdrətli hökmdarı Annubanini (e.q. 2170-2150) olmuşdur. O düşmənləri üzərində qələbələrini daş sütunlar üzərində həkk etdirirdi. Onun Batir dağındakı daş sütununda düşməninə qalib gəlməsini əks etdirən təsvirdə İştartanrı da əks olunmuşdur. Lullubilər göyüzü, bərəkət və məhəbbət tanrılarına etiqad edirdilər. Bəzi müəlliflər lullubiləri, qutiləri subarlara aid edirlər. Digərləri onları Elam xalqlarından hesab edirlər.

Assuroloq G.Huzin q Lullubilər haqqında yazır ki, Zaqros dağlarının doğu silsiləsi Elam dilində Sunqur adlanırdı və mənası "Kral dağları" deməkdi. Bu ad bir qala adı da ola bilər. Burda yaşayan xalqın adı Lullubi olub, sondakı bi cəm şəkilçisidir, Lullu-bi adının mənası Lullular, yəni Lullu xalqı deməkdir. Assur dilində bu Lullu-mi formasında yazılırdı. Müasir dövrdə də Diyala çayının yuxarı qollarından biri Lulu adlanmaqla bərabər Zaqros dağlarının həmin ərazidəki silsiləsi də Lulu adlanır. Assur kralı Sarrukin həmin bölgəyə m.ö. 717-ci ildə hərbi səfəri zamanı Lullu-Uqnu şəhərini ələ keçirdiyini öz kitabəsində qeyd etmişdir. Burdakı uqnu sözünün mənası "mavi" deməkdir. Lullubilər də Elam tayfasıdır. (Georg Hüsing. 1908, Səh.

lub etdikləri zaman Lullubilər quti kralı Erridupizirə qarşı üsyan qaldırmışdılar. Lakin Quti kralı üsyanı yatıra bilmişdir.

Böyük Sarqonun kitabəsində Lullubi kralı Anubanini onun düşməni adlandırılır. Bir qaya relyefində döyüşdə qalib gəlmiş Anubanini Assur-babilştar ilahəsi ilə birlikdə təsvir olunmuşdur. Assur-babil mətnlərində çox zaman bütün dağlı xalqları ümumi "fullu" termini ilə adlandırdılar. Bəzi mətnlərdə Lullubi və Za-

Ələsgər Siyablı

murukku və su tayfaları siyasi tarix səhnəsinə qədəm qoyurlar. Onlar əvvəlki dövrlərdə Aratta, o dağlıqdan sonra isə Kutium və Lullubum dövlətlərinin tərkibinə daxil idilər. Lullubilər Diyala çayı üzərində məskunlaşmışdılar. (Landsberger B. 1924, Səh. 230)

Assuroloq Aviqdor Spayser Lullu adının Zamuanın ən mühüm yaşayış məskəni olan Atlila adından yarana biləcəyi fikrini irəli sürür. Atlila Aşurnasirpal tərəfindən bərpa edilərək Tur-Aşur adlandırılmışdır. (Spayser A. 1930, Səh. 100)

Atlila dəmir dövründən mövcud olmuş şəhər dövlətidir və Zamuua ölkəsində yerləşmişdir. O Mesopotamiyanın şimal-şərqi və İrannın şimal-qərb əraziləri ara-

ni, Dada kimi kral adları maraqlı doğurur.

Batir dağı indiki Kirmanda Zöhrab şəhəri yaxınlığında Saripul adlı dağdır. Maqan isə Maqan adlı dağda yerləşən ölkə idi. Naramsin onun kralı Maniya qalib gələrək çoxlu qanımət ələ keçirmişdi. (Thureau-Dangin. 1907, Səh. 260)

Şarur Sumerdə kedrdən müdafiə üçün hazırlanmış silahdır. Şarur Sumer tanrısı Ninqirsuyun uruqallu silahıdır. Uru müqəddəs paya və ya dirəkdir. Uruqallu Savaşda tufan silahı kimi istifadə olunur. Uruqallunun tərcüməsi fiqurlu payadır. Onu döyüşdə istifadə edirdilər. (Thureau-Dangin, 1907, Səh. 268)

Qutlar, Quzlar və Quzan ölkəsi

Tarixi ədəbiyyatda çox zaman Quti və Qutium şəklində ifadə olunan xalqın əsl adı Qut olmuşdur. Qutlar ilkin mənbələrə əsasən tarix səhnəsinə e.q. XXIII

Dünya tarixinin Turan dövrü

19, 20)

Qonzalo Rubio Lullubi adını fərqli şəkildə izah edir. Urmiyyə gölünün güneyi-şərqində yerləşən Lullubi ölkəsinin adı hurri-urartu dili ilə əlaqədardır, lulu/lullu sözünün mənası yabançı, yad deməkdir və bu söz hititlərin dili-

nə lulaxxi/lulaxişəklində keçmişdir. Hititlər dağların mədəni olmayan sakinlərini belə adlandırdılar. Maraqlı orasıdır ki, Dəclə çayından şərqdə, Lullubi ölkəsindən şimalda məskunlaşmış Subar və ya Subir xalqı da eyni ilə yabançı-mədəni olmayan ifadəsi ilə adlanırdılar. Heç şübhəsiz Subarların dili də hurrilərin dili ilə eynidir. (Gonzalo Rubio. 2007, Səh. 10)

Bəzi müəlliflər Lullubiləri hurri mənşəli hesab edirlər. Sumerin "Luqalbanda və Anzu" əfsanəsində Luqalbanda Arattanı mühasirəyə almaq üçün hərbi səfər zamanı Uruk Hökmdarı En-Merkarın ordusunu axtararkən Lullubi dağında Anzu adlı nəhəng quşla rastlaşır.

Qutilər Akkad dövlətini məğ-

mua adı birlikdə çəkilir. Lullubi ölkəsinə qarşı hərbi səfərlərini əks etdirən mətnlərdə onların divarlarla əhatə olunmuş 19 şəhərinin olduğu, çoxlu qaramal sürülərinə, metala, at ilxısına, parça və şəraba malik olduqlarını və Assuriya kralı Aşurbanipalın onları ələ keçirdiyini yazılmışdır.

Naramsinin zəfər kitabəsində lullubilər döyüşkən dağlı xalq kimi təsvir olunurlar. Onlar heyvan dərisində sinələri açıq, qısa saqqallı, uzun saçları sıx hörük-lənmiş şəkildə təsvir olunurlar. (Bahranı Zainab. 2008.)

Emil Forrerə görə Lullubi xalqı öncələri bütün Midiyaya hakim idilər. (Emil Forrer. 1926, Səh. 26)

E.ə. II minilliyin əvvəllərində Urmiya gölü hövzəsində yaşayan

sında daha doğrusu Urmiyyə gölünün güneyində, Azərbaycan ərazisində yerləşirdi. Assuriya çarı II Assurnasirpal m.ö. 880-ci ildə Zamuaya hərbi yürüş edərkən Attilanın da adını çəkir. Onun yazdığına görə Babil çarı Sibir Attilanı dağıtdığı üçün o şəhəri yenidən bərpa etmiş və adını dəyişdirərək Tur-Asur qoymuşdur. (Trevor Bryce. 2009, Səh. 92)

Batir-dağdır Lullubi kralı Anubani (e.q. 2300) orda öz təsvirini və tanrı İştartın təsvirini ucaltmışdı. Bu təsvirlərdə Lullubi kralı Anubanini və digər krallar öz düşmənlərini ayaqları altına aldıqları şəkildə təsvir olunurlar. (Thureau-Dangin. 1907, Səh. 246)

Lullubilərin Annubanin, Tardu, İkki, Satuni, İmmaşquş, Zabi-

ərsdə qədəm qoymuşlar.

Akkadın ilk hökmdarı olan Sarqonun (m.ö. 2340-2234) kitabələrindəki ərazilərin kadastro qeydlərində Qut tayfalarının Zaqros dağında yerləşdikləri ərazi quzeydə Diyala çayı sahilindəki Lullubi ölkəsi ilə güneydə Der şəhəri arasında. Digər qədim mixi yazı sənədləri də Qutilərin ölkəsinin quzeydə Subartu ölkəsi ilə güneydə Elam ölkəsi arasında yerləşdiyini göstərir.

Mixi yazı mətnlərindən məlum olduğuna görə Zaqros dağlarında məskunlaşmış Quti tayfalarının bir qismi Akkad kralı Naram-suenin (m.ö. 2260-2223) məğlub olmasından sonra Dəclə çayının yuxarı vadilərinə köçərək burda Subar xalqı ilə qaynayıb qarışmışlar. Qutilərin böyük bir hissəsi aşağı vadilərdə samilərin Aşşur adlandırdıqları Atur ölkəsində məskunlaşmışdılar. Atur sonradan sami assurlar tərəfindən işğal olunmuşdur.

Landsbergerin yazdığına görə Qutlar m.ö. 2400-cü il tarixlərində Fərat çayının orta vadilərinə yerləşmiş və burda üç şəhər salmışdılar. Qutilər Akkadların müqavimətini qıraraq Habur, Balih və Orta Fərat vadilərini ələ keçirmişlər. (Landsberger B. 1990, Səh. 20)

B.Hroznu öz tədqiqatlarında Qutların, Lullubi və Kassı xalqları ilə qohum olduğu fikrini irəli sürür. Onun araşdırmalarında və tərtib etdiyi xəritədə qədim dövrlərdə Qut xalqının ilkin vətənlərinin Xəzər dənizinin güneyi-şərqinə Okus çayının arasındakı bir ərazidə, Türkistanda yerləşdiyi təsbit olunmuşdur. Qutlar daha sonra m.ö. 2500-2400-cü illərdə Xəzər dənizi boyunca bətiyə doğru hərəkət etmiş və daha sonra Zaqros dağlarının quzeyi-şərqinə yerləşmişlər. Qutların dili ilə qədim Türk dili arasında təsbit edilən bənzərlik Hroznu-nun Qutların Türkistanda mənşəli olduqları haqqında tezisini dəstəkləməkdədir. (B.Hrozny. 1940)

(ardı gələn sayımızda)